

**БЪЛГАРСКАТА ИНТЕЛИГЕНЦИЯ В ЧЕШКИТЕ ЗЕМИ
И НАЧАЛОТО НА БЪЛГАРО-ЧЕШКИЯ
МЕЖДУКУЛТУРЕН ДИАЛОГ
(50 – 70-те години на XIX в.)**

**Красимира Мархолева
Карлов университет, Прага**

Красимира Мархолева. Болгарская интеллигенция в чешских землях и начало болгарско-чешского межкультурного диалога (50 – 70-ые годы XIX-ого века)

Эта статья исследует важный аспект чешско-болгарских культурных связей, и более конкретно – образовательный трансфер как фактор становления болгарско-чешского межкультурного диалога в чешских землях, и более конкретно в Праге в 50-ых – 70-ых годах XIX-ого века. Обучение молодых болгар в чешских гимназиях и университетах давало им возможность устанавливать контакты с представителями чешской интеллигенции (с П. Й. Шафариком, В. Ганкой, Б. Немцовой и с другими) и участвовать в чешских культурно-просветительских организациях. В 60-ых годах XIX века болгарская молодежь впервые попыталась создать свои организации, чтобы познакомиться своих чешских коллег с болгарской историей, культурой и фольклорными традициями.

Ключевые слова: болгарские студенты, Богемия, Иван Шопов, В. Д. Стоянов, П. Й. Шафарик, В. Ганка, Б. Немцова, культурно-просветительские организации

Krasimira Marholeva. Bulgarian Intelligentsia in Bohemia and the Beginning of Bulgarian-Czech Intercultural Communication During 1850s – 1870s

The current article explores an important issue of Czech-Bulgarian cultural relationship during the second half of the XIXth century. More precisely, it assesses the process of beginning of the Bulgarian-Czech intercultural communication through education of young Bulgarians in Bohemia. I argue that the Czech educational system and the participation of Bulgarian students into the Czech cultural and educational organizations served as a means of establishing close contacts between the young Bulgarians and the leading representatives of Czech intelligentsia (P. Šafárik, V. Hanka, B. Němcová, etc.). During the 1860s some Bulgarian students and their Czech colleagues even endeavoured to found Bulgarian-Czech cultural organizations in which to disseminate knowledge of Bulgarian history, folklore and culture.

Key words: Bulgarian students, Bohemia, Ivan Shopov, V. D. Stoyanov, P. J. Šafárik, V. Hanka, B. Němcová, cultural and educational organizations

Безспорен факт е, че студентските години се смятат за най-важните в живота на един млад човек, те предопределят до голяма степен неговия по-нататъшен житейски и професионален път. „Времето на студентството съвпада с времето на прехода от юношество към възмъжаване“, твърди в едно от своите изследвания, посветени на висшето образование, германският професор Фридрих Паулсен. Университетският живот и свобода предоставят условия на студентите да се формират не само като самостоятелно мислещи личности, но им дават възможност да се превърнат в част от елита на своя народ, посочва той (Академична свобода 1905: 1).

Според германския философ Йохан Г. Фихте (1762 – 1814) университетът представлява „духовният фермент“ на дадено общество. Проф. Франц Миклошич (1813 – 1891), „баща“ на австрийската славистика и ректор на Виенския университет в средата на XIX век, посочва, че мисията на тези академични институции е да научат индивида да мисли и действа самостоятелно. Освен това следването в реномирани висши учебни заведения предполага усвояването на нови идеи, които могат да бъдат успешно прилагани в различните сфери на живота. Затова университетът изпълнява и друга важна функция – не само отразява общественно-политическото развитие на дадена държава, но се превръща в един от основните центрове и механизми за формирането на нейното общество, отбелязва австрийският историк Рихард Плашка. Не на последно по значение място – образованието играе съществена роля в процеса на национално пробуждане на даден народ. Неговите представители съзнават крещящата нужда от изграждане на модерна образователна мрежа от основни, средни и висши учебни заведения (Плашка 1987: 11, 14).

В това отношение българското възрожденско общество не прави изключение. До края на XVIII и началото на XIX в. образованието на българите протича главно в рамките на домашната среда. Формиращата се през XIX в. прослойка от занаятчии, предприемачи и търговци има нужда от модерно образование, което да дава солидни и практически знания най-вече в сферата на земеделието, промишлеността и търговията (Паскалева 1987: 58). Наред с изграждането на основни и средни училища в българските земи все по-голяма се оказва нуждата от подготвени учителски кадри. Това обстоятелство, както и липсата в българските земи на гимназии и висше училище, изградени по западноевропейски образец, поражда необходимостта от получаването на образование в чужбина (Куюмджиева 1995: 7 – 8).

Първоначално част от българските младежи се отправят към Цариград (в лиците „Галатасарай“, „Бекбег“, „Робърт колеж“), към средните

и висшите учебни заведения в столиците и големите градове на съседните балкански страни – Белград, Букурещ, Атина, или към най-голямата славянска държава – Русия (в Одеса, Киев, Николаев). Впоследствие младите българи се насочват и към западноевропейските университети (в Германия, Франция, Швейцария, Англия, Белгия, Италия и др.). Така през първата половина на XIX век образованието се превръща в основно средство и механизъм за контакт на българите с чуждия свят и за интеграцията им в европейския културен модел (Генчев 1991: 83 – 85, 224 – 225).

От средата на XIX в. Хабсбургската империя също става притегателен просветителски център, където се формира част от бъдещия интелектуален и политически елит на България. Над хиляда български младежи завършват висшето си образование във Виена, Будапеща, Прага, Брюн (дн. Бърно), Загреб, Грац, Триест и др. За това благоприятства както географската близост, така и обстоятелството, че в самото „сърце“ на империята – Виена, се оформя колония от заможни българи, които оказват материална помощ на свои сънародници, дошли от различни краища на българските земи, за да продължат образованието си на Запад (Прешленова 2008: 46, 61 – 62).

През втората половина на века чешките земи, намиращи се тогава в състава на многонационалната Дунавска монархия, също привличат немалък брой българи в своите средни и висши учебни заведения. За избора им да се насочат именно към Бохемия, голяма роля изиграват няколко фактора: нейното културно и икономическо развитие, относително по-малките разноси в сравнение със Западна Европа¹, лесно преодолимата езикова бариера и не на последно място, високото качество на образованието (Моравцова, Михайлова, Урбан, Пенчев, Светославов 1994: 38). През 1871 г. в „Отечество“ пише следното: „Днес чешките народни училища са достигнали до такъво развитие, щото могат твърде добре да се турят в реда на най-добрите европейски народни училища“. Чехите са сочени за пример като едни от най-образованите народи в Европа (Отечество 1871: 390). В българското възрожденско общество все по-голяма популярност придобива фразата на русенеца Юрдан Симеонов: „Чешко учение – наше спасение“. До подобно заключение стига и Марин Дринов, който прекарва повече от две години (1867 – 1869) в „града на стоте кули“ – Прага:

¹ Според информация в българската преса от 60-те години на XIX век чешките учебни заведения се смятат за едни от най-евтините. По-подробно – вж. Радкова 2019: 168 – 170.

Да, ний трябва толкова повече да ги почитаме и уважаваме [чехите – бел. м. Кр. М.], защото те [...] имат неизказано родолюбие, надлежно мъжество и решимост, за да започнат всенародното събуждане на своя предрог народ от дълбокия и толковагодишен сън на помрачението и незнанието – и да започнат възвръщането на българската наша задушена и умъртвена книжнина.
(Цит. по Урбан, Ржехачек 1992: 8)

За следването в чешките учебни заведения не се отпускат стипендии, но се правят редица облекчения – освобождаване от такса, осигуряване на безплатни учебници (Радкова 2019: 175). Издръжката на българските младежи там се поема от одеските, букурещките, виенските и цариградските българи, от български обществени организации (Пенчев 1996: 7 – 8), от български общини (Готовска-Хенце 2004: 54), читалища (Радкова 2019: 244 – 245) или от роднини. „Бащи и майки, общинари, училищни и църковни настоятели, еснафи, ученолюбиви дружества, богати благодетели – всичко бе на крак да изпращат младежи за наука в чужбина“ (Атанасов 1920: 13) – ще си спомни години по-късно един от чешките възпитаници, старозагорецът Васил Атанасов.

Още в края на 40-те и началото на 50-те години на XIX в. в Прага пристигат няколко български младежи от руски учебни заведения, носейки със себе си препоръки от руските слависти Осип Бодянский и Измаил Срезневски до техните чешки „колеги“, славистите Вацлав Ханка (1791 – 1861) и Павел Й. Шафарик (1795 – 1861) (Шафарик 1927: 147 – 148; Георгиев 1946: 47, 76). Това са Иван Шопов (1820 – 1853), Константин Петкович (1824 – 1898), Сава Филаретов (1825 – 1863), Теодосий Икономов (1836 – 1871/1872), Константин Павлов и Натанаил Стоянов (по-късно митрополит Натанаил Охридски) (Георгиев 1946: 47, 76; Бехиньова 1986: 20), смятани за първите български студенти в чешките земи. В. Ханка ги въвежда в чешките интелектуални среди и оказва съдействие на калофереца Иван Шопов да намери препитание в Прага (Георгиев 1946: 76). Младият българин е описван от свои съвременници като „много духовит и сериозен момък“, който впечатлява със своето трудолюбие чешките слависти (Шишманов 1925: 6). Николай Х. Палаузов, един от видните представители на българската колония в Одеса, му дава следната характеристика: „млад“ и „ревностно разпален българин“, който се „учи с отлични успехи в медицинския факултет у пражкия университет и който не жали да жертвува свободното си от занятие време да събира разни сведения касателно съвременната българска писменост и да запознава с нея знаменити европейски учени“ (Начов 1927: 497).

Действително, макар че идва в Прага да учи медицина, Иван Шопов се изявява повече на литературното поприще, насърчаван от О. Бодянски. Безспорно въздействие му оказва и новата среда, в която попада – той е очарован от Прага, от великолепните архитектурни паметници и от културния живот, който кипи там, от жизнеността и енергията на чехите. „Пражаните са духом и тялом чисти славяни, сториха ми се толкова весели, добри и любезни“, пише той в едно от писмата си до руския учен (Бехиньова, Минкова 1975: 173; Минкова 1975: 94 – 95; 97). Младежът разказва с възторг за богатата дейност на едно от чешките дружества – „Градска беседа“, за ентузиазма на чехите при събиране на финансови средства за построяването на Националния театър, както и за борбата им да се сдобият с чешкоезичен университет² (Минкова 1975: 95; 1978: 126).

Иван Шопов проявява интерес към чешкия литературен свят, особено към публикациите в областта на славистиката. Той с въодушевление описва личните си впечатления от чешките слависти, по-специално от Карел Хавличек Боровски и Франтишек Палацки (Минкова 1975: 95; 1978: 126). Вероятно това е причината да се сближи с Вацлав Ханка, Франтишек Челаковски, Йозеф Франта Шумавски и най-вече с П. Й. Шафарик и неговото семейство (Начов 1927: 496). През следващите години (1851 – 1853) Иван Шопов влиза в ролята на „научен консултант“ на Шафарик в областта на новобългарската писменост. По молба на чешкия славист той съставя и издава първата българска библиография от 51 книги, публикувана през 1852 г. в „Цариградски вестник“ (Георгиев 1946: 46; 1975: 20; Петър 1990: 11). Заедно с пребивавалия по същото време в Прага Натанаил Охридски Иван Шопов се заема с амбициозната задача да отпечата български книги³. Затова с основание някои изследо-

² Карловият университет е основан през 1348 г. от чешкия крал и император на Священата римска империя Карл IV Люксембургски. След потушаването на въстанието на бохемската протестантска аристокрация, през 20-те години на XVII в. университетът е предаден на йезуитите. През XVIII в. администрирането на университета е поето от държавата, като преподаването вече се извършва изцяло на немски вместо на латински език. Оттогава той е известен под името Карл-Фердинандов университет. От втората половина на XIX в. чехите започват борба за създаване на чешкоезичен университет. Усилията им се увенчават с успех през 1882 г., когато Карл-Фердинандовият университет е разделен на чешки и немски.

³ През 1852 – 1853 г. с помощта на Йозеф Франта Шумавски и Вацлав Ханка двамата издават четири български книги под редакцията на Иван Шопов, отпечатани в модерната за времето си печатница на братя Хаас (вж: Урбан 1957: 26). Според някои съвременни изследователи П. Й. Шафарик също изиграва роля в това начинание (вж. Вачкова 1988; Петър 1990: 11).

ватели определят Иван Шопов като един от пионерите на българочешкото литературно сътрудничество (Францев 1928: 46 – 47)⁴.

Един от последователите на Иван Шопов в сферата на българочешките културни връзки е Васил Д. Стоянов (1839 – 1910). За решението му да продължи образованието си в Прага, до голяма степен повлиява интелектуалната атмосфера, в която попада още като ученик в шуменското училище. Негови преподаватели там са Сава Доброплодни, Иван Богоров и чешкият политически емигрант Йозеф Майзнер, който живее в Шумен под името Миланович (Божанова 2000: 10, 12; Илюстрация светлина 1911: 7). От не по-малко значение е и фактът, че в ръцете на младия Стоянов и на неговия съученик и приятел Васил Друмев попадат книги за старославянския език⁵, чиито автори са руският славист Измаил Срезневски и чешкият му „колега“ П. Й. Шафарик. Именно под влияние на тези публикации и по съвет на Й. Майзнер В. Стоянов се насочва към Прага, а В. Друмев – към Русия (Пата 1940: 51 – 54; Урбан 1981: 73; Илюстрация светлина 1911: 7; Стоянов 1922: 79).

През есента на 1858 г. с финансовата подкрепа на шуменския търговец Матю Рачев (Урбан 1995: 16) любознателният 20-годишен младеж се озовава в столицата на Бохемия, снабден с препоръчително писмо от своя чешки учител до „много добри и уважавани хора, които ни приеха радушно и с желание ни показаха всичко, от което имаме нужда“. Това са адвокатът Йозеф Фрич, баща на живеещия в изгнание поет революционер Йозеф В. Фрич, и библиотекарят на Националния музей В. Ханка (Жачек 1957: 53). Първоначално В. Д. Стоянов се записва в Академичната пражка гимназия (1859), а след това учи право и славянска филология (Илюстрация светлина 1911: 23), но така и не се дипломира. Подобно на Иван Шопов той оставя следването в Карл-Фердинандовия университет на втори план и благодарение на Й. Фрич създава тесни контакти с представители на чешкия политически и интелектуален елит, сред които са журналистът Ервин Шпиндлер⁶, университетският професор Мартин Хатала, Франтишек Палацки и зет му Франтишек Ригер⁷ – лидери на старочешката партия, Йозеф Барак от

⁴ Повече за живота и литературната дейност на Иван Шопов в Прага – вж. Начов 1899.

⁵ Този термин по онова време се е използвал от някои слависти вместо старобългарски. – Б. ред

⁶ Ервин Шпиндлер (Ervin Špindler, 1843 – 1918) – чешки журналист, белетрист, поет и преводач от немски език, член на партията на младочехите. Бил е уважавана личност и е избран за почетен гражданин на няколко града в Бохемия.

⁷ Васил Д. Стоянов поддържа особено тесни връзки с Франтишек Ригер. Твърди се, че през 1863 г. лидерът на старочешката партия му подарява свой портрет с автограф и любимия си девиз „Nedejme se“ (вж. Илюстрация светлина 1911: 23). Според В. Д.

партията на младочехите, писателите Витезслав Халек, Ян Неруда, Божена Немцова, София Подлипска и др. (Урбан 1957: 100, 102; 1995: 41).

Измежду чешките интелектуалци, с които поддържа контакти, В. Д. Стоянов се сближава най-много с чешката писателка Божена Немцова, която проявява подчертан интерес към културата и традициите на славянските народи. Освен със Стоянов тя общува и с още трима български младежи, дошли на обучение в Прага – Златан Рачев, Величко Марков и Иван хаджи Симеонов от Шумен (Урбан 1957: 103 – 105). Любопитен факт е, че част от нейната кореспонденция се оказва ценен източник на информация за обучението на български младежи в чешките земи в края на 50-те и началото на 60-те години на XIX в. (Паскалева 1987: 59). През 1860 г. в едно от писмата до сина си Карл тя споменава, че богатият шуменски чифликчия хаджи Симеон, с когото тя се запознава в края на 50-те години (Топузов 1959: 5), възнамерява да изпрати на обучение в Прага двамата си синове и още 15 българи от Шумен, за да учат занаят или „реални науки“ (Немцова 1930: 927).

По време на пребиваването си в столицата на Бохемия В. Стоянов се стреми да я превърне в главен образователен център за българите.

Затова съветвам всеки мой сънародник, ако възнамерява да изпрати децата си да учат в чужбина, това да бъде Чехия, Златна Прага. Не познавам по-добро и подходящо място за образование на българската младеж от чешка Прага⁸.

Наред с това В. Стоянов споделя пред Франтишек Ригер намерението си да издава в Прага периодично списание на български език и го моли да съдейства за откриването на катедра по южнославянски езици (български и сръбски).

От края на 60-те години град Табор, подобно на Прага, започва да се оформя като интелектуално средище на южнославянската младеж – както в тамошната реална гимназия на Вацлав Кршижек, така и във Висшата земеделска школа (Йоцов 1992: 75). Реализирането на този благороден и амбициозен замисъл се дължи на инициативата на известния български книгоиздател Христо Данов. Според него най-добри условия за обучение по онова време предлагат чешките и хърватските учебни заведения. Предимствата на чешките гимназии, както твърди родолюбивият пловдивски книгоиздател, се коренят в успешното съчетаване на традициите на модерното западноевропейско образование със

Стоянов именно разговорите с Фр. Ригер са го вдъхновили да подеме инициатива за създаване на българско книжовно дружество (вж. Божанова 2000: 24 – 25).

⁸ Цит. по Хаджиниколова 2004: 77.

славянския дух (Готовска-Хенце 2004: 53; Димитров 1987: 251). През 1869 г. в едно виенско кафене Хр. Данов се запознава случайно с директора на тамошната реална гимназия Вацлав Кршижек и споделя с него нуждата от осигуряване на солидна професионална подготовка на български младежи, които да работят като учители в българските училища. В. Кршижек изявява готовност да приеме няколко българи в своята гимназия (Хавранкова 1996: 162).

През 1869 – 1870 г. Хр. Г. Данов помества в списвания от него първи български домашен календар „Летоструй“ практична информация за живота и условията на обучение в реалната гимназия и в земеделското училище в Табор (Начов 1925: 11). Приблизително по същото време в „Дунавска зора“ пише, че всеки завършил земеделското училище или реалната гимназия може успешно да се реализира като публицист, учител, търговец, занаятчия, архитект, инженер, фабрикант (Дунавска зора 1869: 143). Следователно изпращането на първите български младежи там е обусловено от другата основна функция на образованието – усвояването и практическото прилагане на основни технически знания и умения в различните сфери на икономическия живот (Прешленова 2008: 37).

Поместената информация в българския периодичен печат очевидно изпълнява успешно своята агитационна цел, защото през следващите години около стотина български младежи от Русе, Шумен, Плевен, Панагюрище и Пазарджик се насочват към Табор (Топузов 1959: 6, 11 – 12, 14 – 15). За тяхната адаптация в новата среда съдейства самият директор на гимназията (Атанасов 1930: 3). Атанас Илиев (1852 – 1927), който заминава на обучение в Табор в края на 60-те години, запазва много мили спомени от първата си среща с В. Кршижек:

Неговите благи обноски, приятен глас, явно благоволение към нас, забравени югославяни, правеха ни да се привържем още от начало към него, да го уважаваме и обичаме. Той ни препоръча двамата наши сънародници, Юрдан Симеонов от Русе и Панайот Генишев от Търново, които вече знаяха добре чешки, като живели от една година в Табор. Каква радост да срещнем тука в съвсем чужди за нас град съвръстници нашенци! Те ни бяха първите учители във всичко най-необходимо в разговора на чешки, в обноски и пр. Те ни разказваха за тукашните разни училища и първият от тях, Юрдан Симеонов, с голям ентузиазъм често повтаряше любимото си изречение: „Чешко учение – наше спасение“.

(Илиев 1926: 90)

Чешкият възпитаник Васил Атанасов, който учи в местната гимназия една учебна година, също е впечатлен от отзивчивостта на тамошните българи и на директора. След години той ще си спомни:

Благодарение на Михалаки Георгиев, ученик от земеделското училище и добър приятел на брат ми Мирча, аз бях настанен в квартира и отведен при директора на гимназията Крижек, известен тогава радетел за подготвяне на българи за учители. [...] След като ме разпита какво съм учил в родния си град и като изслуша изповедта ми, че съм слабо подготвен за пети клас, посъветва ме да постъпя в четвърти клас на реалния отдел като слушател и след като направя приеман изпит в края на учебната 1873/74 година, да постъпя в пети клас като редовен ученик.

(Атанасов 1936: 28)

Сред българите, завършили реалната гимназия и земеделското училище в Табор, срещаме имената на бъдещите революционери Ангел Кънчев и Петър Берковски (сподвижник на Васил Левски и близък приятел на Иржи Прошек), на писателя и публициста Михалаки Георгиев, на Атанас Илиев, Константин Помянов, Мирчо Атанасов (брат на Васил Атанасов), Кръстьо П. Мирски, Стефан Ботьов (брат на Христо Ботев), Иван Салабашев, Иван Драсов и др. (Манафова 1994: 63 – 64).

От края на 60-те години на XIX в. с материалната подкрепа на представители на българската колония във Виена (Н. С. Ковачов, Г. Д. Начович и Г. Е. Паница) български младежи заминават и за Храдец Кралове. Посреща ги тогавашният директор на гимназията в града Ян Кветослав Клумпер. Кореспонденцията между него и виенските българи се оказва ценен източник на информация за условията на живот и на финансиране на българските ученици, някои от които успяват да завършат обучението си, други се връщат преждевременно заради несправяне с изискванията или заради носталгия по дома. Сред възпитаниците на тамошната гимназия са Андрей Зехирев, Георги Балкански, Райчо Райчев, Петър Данчев (който впоследствие ще се реализира професионално като помощник на чешкия прокурор в Източна Румелия – Карел Свобода), Теодор Мицов, Васил Атанасов, който се премества от Табор в Храдец Кралове, бъдещият лекар Александър Козаров и др. (Бехиньова 1987: 11).

През следващите десетилетия броят на българите, получили образование в чешките земи, се увеличава. Освен към Прага, Табор и Храдец Кралове няколкостотин български младежи се насочват и към други чешки градове – Пилзен, Писек, Пардубице (Пенчев 2017: 154, Урбан 1957: 34, Манафова 1994: 63).

През 70-те години в реалната гимназия на град Писек учат Илия Георгов, Васил Радославов, а близкият сподвижник на Христо Ботев и член на революционния комитет в Ловеч Иван Драсов се сближава с един от тамошните преподаватели – поета Адолф Хейдук (1835 – 1923), който го нарича „българския Мацини“. Двамата често говорят за борбата на българи и чехи за политическа еманципация (Урумов 1932: 105).

Младите българи са силно впечатлени от напредъка на чехите в различните сфери на обществения живот и от стремежа им към извоюване на политическо равноправие в рамките на многонационалната империя. На страниците на българския печат В. Д. Стоянов не крие възхищението си от забележителното икономическо и културно развитие на чешките земи, от високото ниво на образование в тамошните чешки средни училища, от свободата на словото, израз на което са многобройните чешки вестници и списания. Затова родолюбивият българин посочва, че напредъкът на чешкия народ трябва да служи като пример и стимул за всички българи (Стоянов 1868: 111 – 112). С подобни чувства остава и Атанас Илиев:

Колкото повече се запознавах с новия просветен и книжовен подем на братския народ, толкова повече се чудех на този стремеж към всеобхватен напредък. Лозунгът на чешките народни дейци „Чрез просвета към свобода!“ и енергичното му изпълнение тикаше с чудна сила чешкия народ безспирно към по-голям и по-голям прогрес.

(Илиев 1926: 122)

За културната интеграция на българските студенти говори участието на Васил Стоянов в Хусовите тържества през 1869 г., на които държи реч (Стоянов 1923: 27 – 28), както и фактът, че през 1874 г. няколко български младежи взимат участие в откриването на паметника на чешкия литературен историк Йозеф Юнгман в гр. Тин над Вълтава (Урумов 1931: 146 – 147).

Българските младежи откриват и известно сходство в историческата съдба на двата народа – така както българите се борят за духовна еманципация и за политическа независимост, така чехите се стремят да извоюват същите политически права, каквито вече са извоювали немци и унгарци. Показателно е, че на едно студентско събрание В. Радославов прави сравнение между чехи и българи, а именно – че славянските езици се преследват от немци и гърци. За тази негова патриотична реч той е бурно акламиран от своите колеги (Урумов 1931: пак там). Макар и изпълнени с желание да се „потопят“ в чешкия обществен и политически живот, българските младежи демонстрират свободно своя патриоти-

зъм и подчертават българската си национална идентичност. По думите на Иван Драсов още с пристигането си във Виена той хвърля омразния турски фес и в Писек вече се чувства „като птичка, пусната от кафез“. В многонационалната империя той вече може да говори свободно по всички въпроси, знаейки, че няма да бъде следен от турските шпиони (Урумов 1932: 102). В писмо до сина си Божена Немцова споменава, че българските студенти в Прага подобно на сърбите и унгарците носят български народни носии (Немцова 1930: 922). В спомените си чешкият публицист Йозеф Холечек пише, че тамошните български младежи се обличали в „домашно изтъкани дрехи“, четели в „Независимост“ на Любен Каравелов и че те и сърбите в Табор донесли „революционната романтика на Балкана“. „В техните очи всичко българско беше най-добро, а когато ставаше дума за мода – и най-модерно“, отбелязва Й. Холечек (Холечек 1922: 430, 438 – 439).

„Културният патриотизъм“ на В. Стоянов (по сполучливото определение на Б. Йоцов) намира израз в многобройните му статии в чешкия периодичен печат, посветени на българската история и култура. Ервин Шпидлер си спомня за него:

През 60-те години под влиянието на Васил Димитров Стоянов в Прага се бе събрала голяма група славянофили чехи, които бяха решили да усвоят преди всичко български език, а след това да отидат на Балкана, гдето – както Стоянов твърдеше със сигурност – нямаше изобщо интелигенция... Искахме да бъдем в разположение на българите – да им основем или да им управляваме някакъв по-добър образователен институт...

(Цит. по Йоцов 1992: 66)

Благодарение на В. Д. Стоянов през 60-те години на XIX в. за българските земи заминават първите чешки учители (Пенчев 1996: 13). Както с основание отбелязва Вл. Пенчев, чрез контактите си с чешкото общество и култура представителите на формиращата се българска интелигенция „проправят пъртината, по която само след няколко десетилетия ще тръгнат обратно бъдещите български министри, учени, културни дейци, учители, музиканти, юристи и пр. с небългарски имена“ (пак там: 6). Следователно от втората половина на XIX в. се осъществява своеобразен културен трансфер на исторически опит и знания между Централна Европа и Балканите.

Нека споменем, че личността на редица чешки интелектуалци (Франтишек Л. Челаковски, Йозеф Юнгман, Павел Й. Шафарик) се превръща в притегателна сила, еталон и духовен импулс за българските младежи, дошли на обучение в чешките земи. Тяхната научна дейност,

особено тази на П. Й. Шафарик, е добре позната на българското общество през XIX в.⁹ От своя страна българските студенти се превръщат в носители на чешката култура и затова след завръщането си в родината популяризират изследванията на чешките слависти в българското публично пространство (Бехиньова 1957: 262).

През XIX в. главните средища за културен обмен и ежедневна комуникация в столицата на Бохемия са кафенетата, част от градското публично пространство, както и културно-просветните организации. Поначало Дунавската монархия със своята пъстра мозайка от славянски народи предоставя богата възможност за междуславянско културно общуване (Йоцов 1992: 67). От средата на XIX в., по-точно още по време на революционната вълна (1848 – 1849), там вече са налице необходимите предпоставки за създаване на културно-просветни дружества. Конституцията от пролетта на 1848 г. дава право на всеки гражданин на империята да основава организации и клубове. По време на Баховия абсолютизъм (1851 – 1859) има известен застои в общественно-политическия живот – отмяна на конституцията, свободата на печата, засилен полицейски контрол върху чешките културни сдружения. През 60-те години на века политическият и общественно-културният климат в чешките земи се променят. Правото на гражданите „да се събират и създават сдружения“, се потвърждава от приетия на 15 ноември 1867 г. закон за дружествата и организациите, както и от конституцията от 31 декември с. г., уреждаща гражданските права на жителите в австрийската част на империята (Лендерова, Иранек, Мацкова 2017: 319; Янак 1993: 61 – 62). Затова от 60-те години се наблюдава истински „бум“ на сдруженията (Пелц 2016: 473).

Чешките културни организации имат и образователен, и възпитателен характер, т. е. представляват един от механизмите за политическа еманципация на чехите. Така те се явяват и част от своеобразното „съревнование“ между чехи и немци. Чехите се опитват по този начин да демонстрират политическа зрялост и да се представят като културно издигнат народ (Соукупова 1993 – 1994: 190). Създаването на гимнастическото дружество „Сокол“ през 1862 г. от Индржих Фюгнер и Мирослав Тирш например се смята за проява на чешкия национален дух и самочувствие. В учреденото през 1863 г. пражко сдружение „Художестве-

⁹ П. Й. Шафарик си спечелва в средите на българската възрожденска интелигенция репутацията на най-популярния славист. През 1845 г. Васил Априлов например отбелязва, че много българи четат негови публикации, които служат като вдъхновение за редица представители на българския политически и интелектуален елит (Гаврил Кръстевич, Петко Славейков, Спиридон Палаузов) (вж. Петър 1990: 7 – 9).

на беседа“ членуват видни представители на чешкия интелектуален елит – преди всичко художници, музиканти и литератори (Кнеблова 2017: 9).

Голяма част от българските студенти създават контакти със свои колеги от други славянски сдружения – посещават техни сбирки и членуват в техни организации. Гимнастическата организация „Сокол“ например привлича интереса и у представители на други славянски народи, живеещи в Прага, сред които и В. Д. Стоянов. Той става първият българин – член на дружеството още през август 1862 г., т. е. само половин година след създаването му, и дори си поръчва „соколска“ носия (Пата 1940: 54). В чешката организация В. Д. Стоянов усвоява тънкостите на фехтовката, участва във всички нейни публични прояви и даже става носител на наградата „Сребърен чешки лъв“ (Божанова 2000: 17). През есента на 1863 г. В. Стоянов е приет за член и в наскоро създадената „Художествена беседа“ (Umělecká beseda). Родолюбивият българин се включва в дейността на литературния отдел на дружеството, чийто председател е Витезслав Халек, един от най-представителните поети по онова време. В. Д. Стоянов изнася сказка за българските хайдути, подарява изработената от него карта на Европейска Турция, Черна гора, Гърция и Йонийските острови, която издава в Прага. Сред членовете на „Художествена беседа“ срещаме имената и на други българи – Петко Стефанов Кожухаров от Сливен, Богдан Горанов, който през 60-те години учи в пражката Академична гимназия (Бехиньова 1993: 291 – 292), Георги Бенев, Атанас Илиев и Константин Помянов (Пенчев 2017: 156).

В средата на XIX в. се появяват и първите студентски дружества в чешките земи. По време на революцията в Прага през 1848 г. е основана организацията „Славия“ от радикално настроени чешки студенти, които участват на пражките барикади. Затова тя е забранена и на нейно място се появява „Академичното читалищно дружество“ (Akademický čtenářský spolek). Заедно с възстановената през 1869 г. „Славия“ през следващите десетилетия то се превръща в авторитетно научно, културно и политическо средище на чешките студенти през XIX век¹⁰. Сред българските студенти, членове на „Славия“, срещаме имената на Атанас Илиев, Константин Помянов, Андрей В. Зехиров и Тодор Мицов (Пенчев 1996: 13), които се включват в културния живот на организа-

¹⁰ Според чешки източници през 1863 г. „Академичното читалищно дружество“ наброява 500 членове, през 1869 г. – над 1000, а през 1873 г. техният брой достига 1442. С дружеството сътрудничат Ян Неруда, Сватоплук Чех, Витезслав Халек и др. – вж. Архив 1978: 6, 17.

цията. Последният например запознава чешките ѝ членове с фолклора, бита и историята на славянските народи (Радкова 2019: 423).

Освен в „Сокол“ и „Художествена беседа“ В. Д. Стоянов участва в културната дейност на „Академичното читалищно дружество“, гостува в дома на участника в революцията от 1848 – 1849 г. Войта Напръстек – „У Халанку“ (U Halánku), намиращ се на Витлеемския площад, в самото „сърце“ на историческия център на Прага. Там любознателният българин е един от активните участници в сбирките на основания от В. Напръстек „Женски американски клуб“ („Americký klub dam“), изнасяйки сказки за българската народна култура. Последните няколко години от пребиваването на В. Д. Стоянов в Прага са свързани с участието му в културния живот на „Чешкото кралско научно дружество“ (Бе-хиньова 1993: 292 – 293). Членството на българските младежи в чешки организации може да се смята за важна предпоставка и прелюдия към полагане на основите на организиран културен живот. От 60-те години на XIX век датират и първите опити на българите да създадат свои дружества в чешките земи. През януари 1863 г. в Прага се полагат основите на българо-чешкото тайно дружество „Побратим“, чиито учредители са В. Д. Стоянов, Йозеф Севера, Йозеф Носек-Висоцки, Ервин Шпиндлер (Пенчев 1996: 9). Негова цел е да обедини „сърби, хървати, българи и словенци, живеещи в Прага, да подпомага културното издигане на южните славяни и борбите им за политическа самостоятелност“ (Леков 1999: 237), да популяризира българската национална кауза сред чехите чрез създаването на революционни комитети в чешките земи, както и чрез изнасяне на сказки (Пенчев 1996: 9)¹¹.

С подобна цел – българо-чешко сближаване в сферата на културата, през есента на 1869 г. е създадено и читалищното дружество „Постоянство“ от българските ученици в гр. Табор. В дружеството редовно се получават български книги, вестници и списания, а самото то развива богата културна дейност чрез организиране на сказки, пропагандиране на българския бит и фолклор, както и на българската национална кауза в чешкия периодичен печат. През 1874 г. например на празника на св. св. Кирил и Методий един от основателите на дружеството и негов секретар, Кръстьо Ив. Мирски, изнася сказката *За българите и тяхната родина*, в която запознава своите чешки слушатели с българската история, образование, литература и фолклор (Пенчев 1996: 26). Значението на българо-чешките организации е многопосочно: от една страна, те се превръщат в средство за културната интеграция на българските

¹¹ Уставът на дружество „Побратим“ е публикуван в чешкото етнологско списание *Český lid* – вж. Робек 1988: 135 – 136.

младежи в чуждата среда, а от друга – представляват своего рода институционализирана форма на културен трансфер и на българо-чешки межкултурен диалог.

Не е известно докога точно съществуват дружествата „Побратим“ и „Постоянство“, но се знае, че те не са официално признати от австрийските власти. В края на 70-те години на XIX в., когато броят на българските студенти в Прага се увеличава, се създават необходимите предпоставки за появата на първата легална българо-чешка студентска организация, „Българска седянка“.

Образованието на българските младежи в чешките земи служи като двигател за началото на българо-чешкия межкултурен диалог през 50 – 70-те години на XIX в. През посочения период Бохемия се превръща в значимо образователно средище за младите българи благодарение на своето забележително икономическо и културно развитие и на езиковата близост между двата народа. Неколкогодишният престой в чужда среда дава възможност на младите българи не само да натрупат знания и умения, които впоследствие да приложат на практика в родния си край, но и да станат част от чешкия обществен и културен живот чрез контактите си с представители на чешката интелигенция, чрез участието си в чешките културно-образователни организации и не на последно място – чрез стремежа им самите те да създадат свои организации в чешка среда.

ЛИТЕРАТУРА

- Академична свобода 1905:** Професор Паулсен за академическата свобода. [Profesor Paulsen za akademicheskata svoboda.] // *Академична свобода*, No 4, 2. IV. 1905, 1.
- Архив 1978:** *Všestudentský archiv (1848 – 1953)*. Inventární seznam II. Praha 1978.
- Атанасов 1920:** Атанасов, В. Как захванахме преди 50 години да се учим в Чешко. [Atanasov, V. Kak zahvanahme predi 50 godini da se uchim v Cheshko.] // *Съвременна илюстрация*, бр. 9 – 10, 1920, 13 – 15.
- Атанасов 1930:** Atanasov, V. Jak jsme se my Bulhaři začali před 60 lety učiti v Čechách. // *Národní politika*, 14. 1. 1930, 3.
- Атанасов 1936:** Атанасов, В. *Спомени из живота и дейността ми*. [Atanasov, V. Spomeni iz zhivota i deynostta mi.] София: Собств. изд., 1936.
- Бехиньова 1957:** Bechyňová, V. Česká slavistika v Bulharsku v době bulharského národního obrození. // *Československo-bulharské vztahy v zrcadle staletí*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957, 256 – 288.

- Бехиньова 1986:** Бехиньова, В. Павел Йозеф Шафарик (по повод 125 години от смъртта му). [Bechyňová, V. Pavel Josef Šafárik (po povod 125 godini ot smartta mu.) // Чехословакия, 1986, кн. 4, 18 – 20.
- Бехиньова 1987:** Bechyňová, V. První bulharští studenti v Hradci Králové. // *Bulharsko*, 1987, ч. 4, 11.
- Бехиньова 1993:** Bechyňová, V. Bulharští studenti v českých kulturních spolicích 60. a 70. let 19. století. // *Politické strany a spolky na jižní Moravě, XXII. Mikulovské sympozium 1992*. Brno, Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1993, 291 – 295.
- Бехиньова, Минкова 1975:** Bechyňová, V., L. Minkova. Dva Šopovovy dopisy O. M. Bodjanskému. // *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*. Praha, 1975, sešit 2, 172 – 184.
- Божанова 2000:** Божанова, К. *Васил Д. Стоянов: непризнатият създател на Българското книжовно дружество*. [Bozhanova, K. Vasil D. Stoyanov: nepriznatiyat sazdatel na Balgarskoto knizhovno druzhestvo.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“ 2000.
- Вачкова 1988:** Вачкова, К. Първите български книги, издадени в Прага, с оглед към историята на българския книжовен език. [Vachkova, K. Parvite balgarski knigi, izdadeni v Praga, s ogled kam istoriyata na balgarskiya knizhoven ezik.] // *Български език*, 1988, кн. 5, 383 – 392.
- Генчев 1991:** Генчев, Н. *Българската възрожденска интелигенция*. [Genchev, N. Balgarskata vazrozhdenska inteligentsiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991.
- Георгиев 1946:** Георгиев, Е. Българи и чехи в епохата на тяхното възраждане. [Georgiev, E. Balgari i chehi v epohata na tyahnoto vazrazhdane.] // *Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет*, Т. 42, година 1945 – 1946, София [б. и.], 1946.
- Георгиев 1975:** Георгиев, Е. Значителен принос в създаване на българското литературознание. [Georgiev, E. Znachitelen prinos v sazdavane na balgarskoto literaturoznanie.] // *Българо-чешката дружба в литературата на XIX век*, София: Издателство на Българската академия на науките, 1975, 5 – 33.
- Готовска-Хенце 2004:** Gotovska-Henze, T. Novodobé bulharské zemědělské školství před Osvobozením. // *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského s ocialního rozvoje venkova v 19. a 20. století*. Studie Slovákého muzea 9/2004, Slovákém muzeum v Uherském Hradišti 2004, 51 – 60.
- Димитров 1987:** Димитров, А. *Училището, прогресът и националната революция. Българското училище през Възраждането*. [Dimitrov, A.

- Uchilishteto, progresat i natsionalnata revolyutsia. Balgarskoto uchilishte prez Vazrazhdaneto.] София: БАН, 1987.
- Дунавска зора 1869:** Град Тобор и неговата гимназия в Боемия. [Grad Tobor i negovata gimnazia v Boemia.] // *Дунавска зора*, 16. VIII. 1869, бр. 37, 143 – 144.
- Жачек 1957:** Žáček, V. Vasil D. Stojanov v Čechách (1858 – 1868). // *Československo-bulharské vztahy v zrcadle století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957, 49 – 87.
- Илиев 1926:** Илиев, А. *Спомени на Атанаса Т. Илиев*. [Iliev, A. Spomeni na Atanasa T. Iliev.] София: Печатница П. Глушков, 1926.
- Илюстрация светлина 1911:** Васил Димитров Стоянов [Vasil Dimitrov Stoyanov.] // *Илюстрация светлина* 1911, кн. II, 6 – 8; кн. III – IV, 22 – 25, 27 – 28.
- Йоцов 1992:** Йоцов, Б. *Славянството и Европа*. [Yotsov, V. Slavyanstvoto i Evropa.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, Съюз на филолозите българисти, 1992.
- Кнеблова 2017:** Kneblová, Hana. *Život v českých zemích za Františka Josefa I. (1830 – 1916)*. Praha: Brána, 2017.
- Куюмджиева 1995:** Куюмджиева, М. *Интелектуалният елит на българското общество през Възраждането*. [Kuyumdzhieva, M. Intelektualniyat elit na balgarskoto obshtestvo prez Vazrazhdaneto.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.
- Леков 1999:** Леков, Д. *Български възрожденски литературни и културни средища в чужбина*. [Lekov, D. Balgarski vazrozhdenski literaturni i kulturni sredishta v chuzhbina.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1999.
- Лендерова, Иранек, Мацкова 2017:** Lenderová, M., T. Jiránek, M. Macková. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2017.
- Манафова 1994:** Манафова, Р. *Интелигенция с европейски измерения*. [Manafova, R. Inteligentsiya s evropeyski izmereniya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994.
- Минкова 1975:** Минкова, Л. Писма на трима български възрожденци от Прага (Иван Шопов, Сава Филаретов, Марин Дринов). [Minkova, L. Pisma na trima balgarski vazrozhdentsi ot Praga (Ivan Shopov, Sava Filaretov, Marin Drinov).] // *Българо-чешката дружба в литературата на XIX век*. София: БАН, 1975, 89 – 101.
- Минкова 1978:** Минкова, Л. *Осип Максимович Бодянски и Българското възрождане*. [Minkova, L. Osip Maksimovich Bodyanski i Balgarskoto vazrazhdane.] София: БАН, 1978.

- Моравцова, Михайлова, Урбан, Пенчев, Светославов 1994:** *Побратим. Българи по чешките земи.* Съст. Моравцова, М., К. Михайлова, Зд. Урбан, Вл. Пенчев, В. Светославов. [Pobratim. Balgari po cheshkite zemi. Sast. Moravtsova, M., K. Mihaylova, Zd. Urban, Vl. Penchev, V. Svetoslavov.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994.
- Начов 1899:** Начов. Н. Иван В. Шопов. Биографическа скица. [Nachov. N. Ivan V. Shopov. Biograficheska skitsa.] // *Български преглед*, кн. IX – X, май – юни 1899, 230 – 236.
- Начов 1925:** Начов. Н. Дейци и дела в чехо-българските взаимни отношения. [Nachov. N. Deysci i dela v cheho-balgarskite vzaimni otnosheniya.] // *Българо-чехословашка взаимност*, 1. IX. 1925, бр. 2 – 3, 11 – 15.
- Начов 1927:** Начов. Н. *Калофер в миналото 1707 – 1877.* [Nachov. N. Kalofer v minaloto 1707 – 1877.] София: Калоферска дружба в София, 1927.
- Немцова 1930:** Němcová, V. *Korespondence.* V Praze: Fr. Borový, 1930.
- Отечество 1871:** *За народните училища в Чехско.* [Za narodnite uchilishta v Chehsko.] // *Отечество*, 17. VII. 1871 г., бр. 98, 390.
- Паскалева 1987:** Paskaleva, V. *Bulgarische Studenten und Schueler in Mitteleuropa in der vierziger bis siebziger Jahren des 19. Jahrhundert. // Wegenetz Europaeischen Geistes II. Universitaeten und Studenten. Die Bedeutung studentischer Migrationen in Mittel- und Suedosteuropa vom 18. bis zum 20. Jahrhundert.* Richard Georg Plaschka – Karlheinz Mack (Hrsg.). Wien: Verlag fuer Geschichte und Politik, 1987, 57 – 66.
- Пата 1940:** Páta, J. Vasil Dimitrov Stojanov, první Bulhar v českém sokolském kroji. // *Sokol*, 20. III. 1940, 51 – 54.
- Пелц 2016:** Pelc, M. Mešťanské spolky. // *Habsburkové. Vznikání občanské společnosti 1740 – 1918.* Praha: Lidové Noviny, 2016, 471 – 488.
- Пенчев 1996:** Пенчев, Вл. *Царство на зашеметяващата красота.* [Penchev, Vl. Tsarstvo na zashemetyavashtata krasota.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1996.
- Пенчев 2017:** Пенчев, Вл. *Българските общности в Средна Европа. Формиране, битуване, идентичности.* [Penchev, Vl. Balgarskite obshtnosti v Sredna Evropa. Formirane, bituvane, identichnosti.] София: Парадигма, 2017.
- Петър 1990:** Petr, J. Bulharistické zájmy P. J. Šafařika po vydání Slovanského národopisu. // *Práce z dějin slavistiky XIV: Česko-bulharské kulturní vztahy v době obrození.* Praha: Univerzita Karlova, 1990, 7 – 31.

- Плашка 1987:** Plaschka, R. G. Umwelt und Grundtendenzen der Studentemigration in Mittel- und Suedosteuropa vom 18. bis zum 20. Jahrhundert. // *Wegenetz Europaeischen Geistes II. Universitaeten und Studenten. Die Bedeutung studentischer Migrationen in Mittel- und Suedosteuropa vom 18. bis zum 20. Jahrhundert.* (Hrsg.) Richard Georg Plaschka – Karlheinz Mack. Wien: Verlag fuer Geschichte und Politik, 1987, 11 – 29.
- Прешленова 2008:** Прешленова, Р. *По пътищата на европеизма. Висшето образование на Австро-Унгария и българите (1879 – 1918).* [Preshlenova, R. Po patishtata na evropeizma. Vissheto obrazovanie na Avstro-Ungaria i balgarite (1879 – 1918).] София: Парадигма, 2008.
- Радкова 2019:** Радкова, Р. *За знания в „чуждина“ (XVII – XIX в.).* [Radkova, R. Za znaniya v „chuzhdina“ (XVII – XIX v.).] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2019.
- Робек 1988:** Robek, A. Osvobození Bulharska a vznik novodobého bulharského státu. // *Český lid*, 1988, č. 3, 130 – 138.
- Соукупова 1993 – 1994:** Soukupová, B. České spolky jako významný faktor rozvoje národně determinovaného modelu vzdělání (Praha 60. – 80. let 19. století). // *Documenta Pragensia XI: Praha 1993 – 1994/Škola a město.* Sborník příspěvků z konference „Škola a město“, konané ve dnech 5. – 6. října 1992. Praha: Karolinum 1993 [vyd. 1994], 190 – 199.
- Стоянов 1868:** В. Д. С-ов [= Васил Д. Стоянов] Чехословене-те. [V. D. S-ov [= Vasil D. Stoyanov] Chehoslovene-te.] // *Народност*, 11. V. 1868, бр. 28, 111 – 112.
- Стоянов 1922:** Стоянов, Д. В. Нашите първи културни връзки с чехите. [Stoyanov, D. V. Nashite parvi kulturni vrazki s chehite.] // *Съвременник*, септември 1922, кн. 1, 79.
- Стоянов 1923:** Stojanov. D. V. První kulturní styky mezi Čechy a Bulhary. // *Československý obzor*, 1. I. 1923, No. 4, 27 – 28.
- Топузов 1959:** Топузов, Ив. П. *Земеделските училища в Табор и Крижевци и развитието на българското земеделие.* [Topuzov, Iv. P. Zemedelskite uchilishta v Tabor i Križevci i razvitiето na balgarskoto zemedelie.] София: БАН, 1959.
- Урбан 1957:** Urban, Zd. *Z dějin česko-bulharských kulturních styků.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957.
- Урбан 1981:** Урбан, Зд. *Чехи и българи. Културни взаимоотношения.* [Urban, Zd. Chehi i balgari. Kulturni vzaimootnosheniya.] София: Издателство на Отечествения фронт, 1981.
- Урбан 1995:** Урбан, Зд. Чешката представа за възрожденския Шумен и отношението на тогавашните шуменци към Чехия. [Urban, Zd. Cheshkata predstava za vazrozhdenskia Shumen i otnosheniето na

- togavashnite shumentsi kam Chehia.] // Зденек Урбан, Кина Вачкова. *Чешки страници за Шумен през Възраждането*. [Zdenek Urban, Kina Vachkova. Cheshki stranitsi za Shumen prez Vazrazhdaneto.] Шумен: ИК „Илия Р. Блъсков“, 1995, 7 – 29.
- Урбан, Ржехачек 1992:** Урбан, Зд., Л. Ржехачек. *Прага и българската филология*. [Urban, Zd., L. Řeháček. Praga i balgarskata filologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992.
- Урумов 1931:** Урумов, Ив. К. Спомени за д-р Васил Хр. Радославов. [Urumov, Iv. K. Spomeni za d-r Vasil Hr. Radoslavov.] // *Ловеч и Ловчанско. Географско, историческо и културно описане*. Книга III. София: Печатница П. Глушков, 1931, 144 – 148.
- Урумов 1932:** Урумов, Ив. К. Иван Тодоров Драсов. [Urumov, Iv. K. Ivan Todorov Drasov.] // *Ловеч и Ловчанско. Географско, историческо и културно описане*. Книга IV. София: Печатница П. Глушков, 1932, 99 – 106.
- Францев 1928:** Францев, В. А. Българско-чешскія литературныя связи в половине XIX столетія (Страница из истории болгарскаго возрождения). [Frantsev, V. A. Balgarsko-cheshskiya literaturnyya svyazi v polovine XIX stoletiya (Stranitsa iz istorii bolgarskago vozrozhdeniya).] // *Списание на БАН*, кн. 38, 1928, 33 – 80.
- Хавранкова 1996:** Havránková, Růžena. *Mladí bulhaři v českých městech v 19. století*. // *Češi a jižní Slované: Lidé města 7*, 1996, 160 – 167.
- Хаджиниколова 2004:** Васил Д. Стоянов в Чехия (1858 – 1868). *Документи за българското националноосвободително движение*. Съст. Елена Хаджиниколова. [Vasil D. Stoyanov v Chehia (1858 – 1868). Dokumenti za balgarskoto natsionalnoosvoboditelno dvizhenie. Sast. Elena Hadzhinikolova.] Praha: Národní knihovna, 2004.
- Холечек 1922:** Holeček, J. *Pero. Román. Paměti*. Praha: Nákladem Pražské akciové tiskárny, 1922.
- Шафарик 1927:** *Korespondence Pavla Josefa Šafařika. díl I. Vzájemné dopisy P. J. Šafařika s ruskými učiteli (1825 – 1861)*. Vydal V. A. Francev, část 1, Praha 1927, dopis 87, 147 – 148.
- Шишманов 1925:** Шишманов, И. Д. Личните сношения на П. Јос. Шафарика с българите. [Shishmanov, I. D. Lichnite snosheniya na P. Jos. Šafařika s balgarite.] // *Българо-чехословашка взаимност*, 1. VII. 1925 г., бр. 2, 4 – 7.
- Янак 1993:** Janák, Jan. *Spolky v českých zemích do roku 1951*. // *Politické strany a spolky na jižní Moravě, XXII. Mikulovské sympozium 1992*. Brno: Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1993, 59 – 93.